

СТАВЛЕННЯ У СУСПІЛЬСТВІ ДО ОСІБ ІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ НЕДОСТАТНІСТЮ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Мирвода К.Г.

*аспірант кафедри політології, соціології та соціальної роботи
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

В статье рассматривается соответствующая научная литература, занимающаяся вопросами стереотипов и стигматизации людей с интеллектуальной недостаточностью (умственной отсталостью). Определяется, в какой степени эти вопросы были исследованы. Подчеркивается актуальность предлагаемого исследования для благосостояния лиц пораженных этим состоянием. Освещены предварительные аспекты исследования этих вопросов. В статье очерчены общие рамки проведения исследования стереотипов и стигматизации людей с интеллектуальной недостаточностью (умственной отсталостью).

The article reviews the relevant academic literature dealing with the issues of stereotypes and stigma of persons with intellectual deficiency (mental retardation). The article determines to what extent these issues have been researched. The paper outlines the topicality of the proposed study to the well-being of the individuals affected by these conditions. The article identifies under-research dimensions of these issues. The article outlines the general frame of reference of the research of stereotypes and stigma of persons with intellectual deficiency (mental retardation).

У статті розглядається відповідна наукова література, що займається питаннями стереотипів та стигматизації людей з інтелектуальною недостатністю (розумовою відсталістю). Визначається, в якій мірі ці питання були досліджені. Підкреслюється актуальність пропонованого дослідження для добробуту осіб вражених цим станом. Висвітлено попередні аспекти дослідження цих питань. У статті окреслено загальні рамки проведення дослідження стереотипів та стигматизації людей з інтелектуальною недостатністю (розумовою відсталістю).

Ключові слова: соціальні стереотипи, стигма, особи із інтелектуальною недостатністю (розумовою відсталістю)

Актуальність. Для розбудови демократичної, соціальної держави та толерантного, гуманного суспільства дуже важливими є питання захисту прав осіб із особливими потребами, створення для них адекватних умов для повноцінного життя.

Особи із інтелектуальною недостатністю (розумовою відсталістю) є однією із найбільш вразливих груп серед людей із особливими потребами. В Україні ця соціальна група зазнає дискримінації, має багато різних проблем. Щоб виправити цю ситуацію потрібно змінювати певні аспекти соціальної політики, запроваджувати нові соціальні програми та послуги. Дещо з цього уже почало здійснюватися здебільшого громадськими організаціями. Є певні зрушення і в діяльності органів влади та державних установ. Але, як показує досвід, впровадження йде досить повільно, і не приймаються багато дійсно важливих змін. Перешкоди можна помітити не тільки збоку владних структур, а й збоку окремих індивідів, місцевих громад та суспільства в цілому. Не приймаються важливі зміни у законодавстві (наприклад, щодо освіти для тих, кого продовжують вважати «ненаучуваними») [1], підзаконні акти

суперечать вже прийнятим законам [8,с.14], не виділяється фінансування, місцеві громади збирають підписи проти закладів для осіб із інтелектуальною недостатністю за місцем проживання [6], окремі індивіди продовжують використовувати стигматичні назви...

Такі перешкоди можна пояснити значним поширенням стигми та стереотипів щодо осіб із розумовою відсталістю серед пересічних громадян, серед чиновників, серед батьків і родичів, навіть серед спеціалістів соціальних служб, інтернатів. Це провокує викривлене ставлення до індивідів із інтелектуальною недостатністю та нерозуміння їх життя і проблем, що призводить до неадекватних взаємовідносин із ними.

Все вищесказане показує значну актуальність цієї проблематики. Дослідження хибних стереотипів і стигми щодо осіб із інтелектуальною недостатністю допоможуть виявити і змінювати неправильне ставлення в суспільстві до цих індивідів, їхнього життя та проблем. Результати цієї роботи значно підвищать ефективність соціальних закладів, програм, послуг, а також лобіювання важливих законодавчих змін, допоможуть налагодити

у суспільстві адекватне, гуманне ставлення до таких осіб при міжособистісному спілкуванні.

Аналіз наукової літератури. Зробимо короткий огляд досліджень із цієї та дотичних тем. Концептуалізацією явища стереотипизації мислення, та вивченням різних видів соціальних стереотипів займалися такі українські і російські вчені: Павлов І.П., Головатий М.Ф., Лебедєв-Любимов А., Леонтьєва Л.Є., Мадржицький Т., Матвєєв С.О., Деркач А.А., Агєєв В.С., Ядов В.А., Певзнер А.Е., Крижанська Ю.С. та інші. Серед закордонних авторів цим питанням займалися такі представники соціальної психології та соціології: У.Ліпман, Д.Катц, П.Брейлі, Р.Нісбет, М.Рос, Д.Л.Гамільтон, Н.Кентор, К.Маколі й інші.

У закордонній та вітчизняній науковій літературі із соціології, соціальної роботи та соціальної педагогіки є багато досліджень такого виду хибного та негативного стереотипу як «стигма». Концептуалізацією феномену стигми та вивченням різних її видів займалися такі іноземні вчені: Гофман І., Пламер К., Ліпп В. та інші. Серед вітчизняних, російських та білоруських дослідників дана тематика досліджувалася такими авторами: Семигіна Т.В., Воротинцев Т.В., Новіков Є., А.Александров, С.І. Костюченко та інші. Переважно досліджувалася стигма загально щодо усіх інвалідів, загально щодо людей, які мають будь-які психічні розлади, щодо наркозалежних осіб, щодо людей, які живуть із ВІЛ/СНІДом і т.д.

Серед української наукової літератури ми не знайшли ґрунтовних та комплексних соціологічних досліджень стосовно стереотипів і стигми щодо осіб із інтелектуальною недостатністю. Хоча можна виділити певну кількість матеріалів, які розглядають деякі аспекти чи суміжні теми. Наприклад, законодавчий статус осіб із інтелектуальною недостатністю в Україні (якщо розглядати це як складову ставлення суспільства) вивчено досить вичерпно. (Ткаченко М., Гончар Л., Чернишевська Л., Стецьков О., Турський В., Журавель К., Семигіна Т., Бастун Н., Кравченко Р.). [1,3,4,7,8]. Не достатньо вивчено порушення прав цих індивідів з боку органів влади та працівників державних установ. Нам вдалося знайти із цього питання тільки одне репрезентативне соціологічне опитування, яке було проведене у 2004 р. [8], а також нерегулярні спостереження фахівців із соціальної роботи, корекційних педагогів, психіатрів тощо. [1,3,4,7] А ця проблема потребує постійного систематичного щорічного моніторингу.

Серед наукової літератури країн СНД нами було виявлено лише декілька спроб

дослідити ставлення суспільства до зазначеної групи, але й вони не є достатньо науково ґрунтованими та комплексними. Відомий російський дослідник у сфері психології, психіатрії та педагогіки розумової відсталості Шипіцина Л.М. описує спробу соціологічного опитування за 2 темами: інформованість суспільства про осіб із інтелектуальною недостатністю та ставлення різних категорій населення до таких людей та їхніх проблем. Були розроблені 2 анкети і опитано 3 групи населення – педагогів, які працюють із дітьми із зазначеної групи, батьків цих дітей та «людей не пов'язаних у житті із інвалідами із розумовою відсталістю». Проте, (мабуть у зв'язку із тим, що дослідники не фахівці із соціології) це дослідження має ряд методологічних помилок і неточностей, які не дозволяють вважати його результати достатньо науково обґрунтованими. По-перше, не дотримано умов репрезентативності (опитано по 20 осіб із кожної групи). По-друге в анкетах скрізь використовується назва «інваліди із психічними порушеннями» (тобто із будь-яким психіатричним діагнозом), але по логіці самого дослідження видно, що авторів цікавить група із конкретним діагнозом – інтелектуальною недостатністю. По-третє, досліджувалось замало показників, щоб зробити комплексний загальний висновок ставлення суспільства до цих осіб (наприклад, не вивчалось поширення соціальних стереотипів). [9,с.270-281]

Дослідник Марина Кравцова (фахівець із психології із Білорусі) детально і ґрунтовно описала соціальні стереотипи щодо людей із інтелектуальною недостатністю. Проте не було вказано методів отримання даної інформації, і видається, що це особисті її спостереження як фахівця соціальної служби допомоги цим особам. Також нею не було проведено ніяких досліджень про рівень поширення виявлених стереотипів. [5,с.55-62]

Серед іноземної наукової літератури стосовно проблеми ставлення суспільства до людей із інтелектуальною недостатністю ми виявили наступну ситуацію.

Життя та проблеми людей із інтелектуальною недостатністю та їх родин в розвинених країнах досить широко висвітлено зарубіжними авторами, національними та міжнародними організаціями. На даний час увага в дослідженнях в основному акцентується на захисті прав цих людей. Особливий акцент тут робиться на розгляді проблеми дискримінації та бідності осіб із розумовою відсталістю, а також на впровадженні в усіх країнах Конвенції про права інвалідів та

Конвенції про права людей із інтелектуальною недостатністю.

В таких дослідженнях автори торкаються і багатьох аспектів проблеми стереотипів та стигми щодо осіб із інтелектуальною недостатністю. Також ми виявили значну кількість окремих ґрунтовних соціологічних досліджень цих тем для розвинених країн. [14,10,13,11]. Наприклад, вивчаються вплив стереотипів на становлення закладів догляду за людьми із інтелектуальною недостатністю в США [2,с.241-249]. Детально розглянуто багато аспектів стигматизації в освітніх закладах США [2,с.277-279]. Досліджуються (у розвинених країнах Пн. Америки, Австралії, Британії) стереотипи щодо батьків, які мають інтелектуальну недостатність та щодо їх дітей [13]. Проте самі дослідники зазначають, що ця тематика ще потребує подальшого дослідження (навіть для їхніх суспільств). [12].

Крім того, поки що нами не було виявлено серед зарубіжних авторів комплексних досліджень цієї проблематики для «країн, що розвиваються», в тому числі і для України.

Зробивши огляд наукової літератури можна зробити висновок, що ще не було здійснено комплексне соціологічне дослідження стереотипів та стигми щодо осіб із інтелектуальною недостатністю (ставлення до них суспільства) в Україні. Не приділялося уваги і розробці цілісної системи методів протидії негативному впливу таких хибних стереотипів.

Огляд літератури яскраво показав, що зазначена тема дослідження має свою новизну.

Тепер чіткіше зробимо постановку проблеми нашого дослідження та окреслимо загальну схему комплексного дослідження цієї теми.

Проблема дослідження. Існують припущення та спостереження окремих фахівців, що наявні в суспільстві в Україні соціальні стереотипи та стигма досить негативно впливають на життя людей із інтелектуальною недостатністю. Проте ми ще не маємо комплексних, ґрунтовних наукових соціологічних досліджень цього явища та практичних рекомендацій вирішення цієї проблеми.

Об'єкт дослідження – українське суспільство та окремі його групи – особи із інтелектуальною недостатністю, їхні батьки і родичі, працівники державних інтернатів та працівники громадських організацій, доросле населення України (з 16 років).

Предмет – ставлення (соціальні стереотипи) українського суспільства щодо людей із інтелектуальною недостатністю.

Мета дослідження – дослідити ставлення (соціальні стереотипи) українського суспільства щодо людей із інтелектуальною недостатністю.

Завдання: Виявити на основі спостережень експертів (соціальних працівників) можливі хибні стереотипи щодо людей із інтелектуальною недостатністю. Визначити поширення стереотипів та стигми шляхом соціологічного опитування жителів України (чи певного населеного пункту), батьків і родичів цих осіб, працівників державних інтернатів та громадських організацій. Проводити постійний моніторинг законодавчого статусу людей із інтелектуальною недостатністю. Після цього треба ідентифікувати та класифікувати чинники виникнення, а також прямі та побічні наслідки цих стереотипів та стигми.

Наступним етапом дослідження буде розробка практичних заходів нейтралізації негативного впливу стереотипів та стигми на життя осіб із інтелектуальною недостатністю та їх близьких.

Методи дослідження. У даному дослідженні будуть використовуватися такі методи збору емпіричних даних – соціологічне спостереження, соціологічне опитування, експертні опитування. Будуть використовуватися різні теоретичні методи – порівняння, аналіз і синтез та інші.

Висновки. Для створення для осіб із інтелектуальною недостатністю (розумовою відсталістю) адекватних умов повноцінного життя дуже актуальною є проблема ставлення до них у суспільстві.

На сьогодні немає комплексних, ґрунтовних наукових соціологічних досліджень стану цієї проблеми в Україні. Нами було виявлено тільки окремі аспекти вивчення цієї теми: законодавчий статус цих осіб та порушення їхніх прав. Для Білорусі та Російської Федерації ми виявили недостатньо репрезентативні і повні спроби дослідження стереотипів та стигми щодо цих людей. Серед наукової літератури розвинених країн ця тема для їхніх суспільств розглянута досить широко та ґрунтовно, хоча дослідники відзначають потребу у подальших дослідженнях в цьому напрямку.

Зважаючи на все вищесказане, нами було запропоновано загальну схему такого дослідження – визначено об'єкт, предмет, мету, завдання тощо. Розробляючи цю тему будемо послуговуватися такими методами збору емпіричних даних, як: соціологічне спостереження, соціологічне опитування, експертні опитування, а також спиратися на такі концепти, як: соціальні стереотипи та стигма.

Література:

1. Бастун Н.А. «Ненаучувані» діти: право на освіту / Бастун Н.А. // Соціальна робота в Україні: теорія і практика [науково-методичний журнал]. – 2004. – №3(8).
2. Зиглер Е. Тлумачення розумової відсталості / Е. Зиглер, Р.М. Ходапп; пер. з англ. О.Г. Карагодіна. – К.: Сфера, 2008. – 344 с.
3. Кравченко Р.І. Соціальна робота з розумово відсталими людьми: навч. посібник / Кравченко Р.І. – К.: БТ«Джерела», 2001. – 140 с.
4. Менеджмент корекційно-педагогічних послуг особам із розумовою відсталістю: навч. посібник / За ред. Семигіної Т.В., Майорової Н.В. – К.: БТ «Джерела», 2007. – 181с.
5. Основные этические и антропологические вопросы в работе с людьми с ограниченными возможностями: материалы междунар. конференции, 8-9 ноября 2007 года, Минск // ОО «БелАПДИиМИ», Междунар.образовател.центр (IBB). – Минск: ОО«БелАПДИиМИ», 2008. – 86 с.
6. Свіча милосердя: У міні-гуртожитку для розумово відсталих пройшов день відкритих дверей [Електронний ресурс] / Ольга ПОКОТИЛО // Щоденна всеукраїнська газета «День» - №209 – четвер, 30 листопада 2006 – Режим доступу до газети: <http://www.day.kiev.ua/173189/>
7. Сідельнік Л. Як захистити дитину з розумовою відсталістю у ході надання освітніх та соціальних послуг: навч.-метод. посіб. для корекційних педагогів та соц. працівників. / Сідельнік Л., Кравченко Р., Гончар Л. – К.: ВГО «Коаліція захисту прав інвалідів та осіб із інтелектуальною недостатністю», 2006. – 64с.
8. Стан дотримання прав людей з інтелектуальною недостатністю — опікуваних інтернатних закладів України. Звіт про виконання дослідження / [Р.І. Кравченко, Л.К. Гончар, Н.В. Майорова, Л.В. Чернишевська] за заг. ред. д.п.н. проф. В.М. Синьова — К.: «Дреднаут», 2004. — 48 с.
9. Шипицына Л.М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта [2-е изд., перераб. и дополн.] / Шипицына Л.М. – СПб.: Речь, 2005. – 477 с.
10. Coping with Social Stigma: People with Intellectual Disabilities Moving from Institutions and Family Home [Електронний ресурс] // Journal of Intellectual Disability Research – 2004. – v48, n8, Nov. – P.719-729. – Режим доступу: http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/search/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_0=EJ686349&ERICExtSearch_SearchType_0=no&accno=EJ686349
11. Depiction of intellectual disability in fiction [Електронний ресурс] / Anupama Iyer // Advances in Psychiatric Treatment – 2007. – vol.13. – P.127–133. – Режим доступу: <http://apt.rcpsych.org/cgi/reprint/13/2/127.pdf>
12. Facts and Stereotypes about Children of Parents with Intellectual Disabilities [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.healthystart.net.au/pdf/Facts_and_Stereotypes.pdf
13. Llewellyn G. Stereotypes, parents with intellectual disability and child protection [Електронний ресурс] / David McConnell; Gwynnyth Llewellyn // Journal of Social Welfare and Family Law – 2002. – 24(3). – P.297–317. – Режим доступу: <http://bippsp.bipp.pt/documentos/intPrecoce/Documentos/Stereotypes.%20Parents%20with%20Intellectual%20Disability%20and%20Child%20Protection.pdf>
14. Stigma and Discrimination against People with Intellectual Disabilities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osmhi.org/?page=150>